

UDK:004.7.17.316.7

Sobirjon NIYAZOV,

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti v.b., PhD

E-mail: niyazov-s @gmail.ru

Shahrisabz davlat pedagogika institute professor B.Omonov taqrizi asosida

EKOESTETIK TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING IMKONIYATLARI VA ISTIQBOLLARI

Annotatsiya

Maqolada yoshlarda ekoestetik tafakkurni shakllantirishning regulativ imkoniyatlari falsafiy tahlil qilingan. Bunda ekoestetik tafakkur hodisasi, uni shakllantiruvchi obyektiv va subyektiv omillar, bundan tashqari ekoestetik tafakkurning individuallik jihatlari ochib berilgan. Maqoladagi eng muhim jihatlardan biri unda ekoestetik tafakkurning dunyoda sodir bo'layotgan global ekologik muammolarni hal etishdagi regulativ, boshqaruv imkoniyatlari va ushbu imkoniyatlardan foydalanish istiqbollari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ekoestetik tafakkur, regulatsiya, obyektiv va subyektiv omillar, individuallik, ekologiya, go'zallik, nafosat, estetika, globallashuv, boshqaruv, badiiy obraz, dunyoni estetik o'zlashtirish.

ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЭСТЕТИЧЕСКОГО ОБЗОРА

Аннотация

В статье осуществляется философский анализ формирования экоэстетического мышления и ее регулятивные возможности. Изучается экоэстетическое мышление как социально-философское явления, а также объективные и субъективные факторы которые формируют экоэстетическое мышления. Кроме того раскрывается индивидуальные аспекты экоэстетического мышления. Один из важных моментов в статье анализировалась регулятивные возможности экоэстетического мышления в решении глобальных экологических проблем.

Ключевые слова: Экоэстетическое мышление, регуляция, объективные и субъективные факторы, индивидуальность, экология, красота, прекрасное, эстетика, глобализация, управление, художественный образ, эстетическое усвоивание мира.

POSSIBILITIES AND PROSPECTS OF FORMING ECOESTHETIC REVIEW.

Annotation

The article provides a philosophical analysis of the formation of eco aesthetic thinking and its regulatory capabilities. Eco-aesthetic thinking is studied as a social philosophical phenomenon. As well as objective and subjective factors form eco aesthetic thinking. In addition, individual aspects of eco aesthetic thinking are revealed. One of the important points in the article analyzes the regulatory capabilities of eco aesthetic thinking in solving global environmental issues.

Key words: Eco aesthetic thinking, regulatory, objective and subjective factors, individualy, ecology, beauty, aesthetics, globalization, rule, artistic, aesthetic learning of the world.

Kirish. Jamiyat ekologik ongi va madaniyati asosida tabiatga estetik munosabatni shakllantirish murakkab ijtimoiy jarayon hisoblanadi. Bunda bir tomondan, biosfera tabiiy ekologik muvozanatni tiklashga doir tarixiy tajribalarni umumlashtirib, tabiiy atrof-muhitni muhofaza qilish amaliy faoliyatini tashkillashtirish, ikkinchi tomondan, tabiatga ma'naviy-estetik munosabatni realistik badiiy obrazlarda ifodalash va uni ommaga yetkazib berish usul-vositalaridan ijodiy foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada bugungi kunda global ahamiyatga ega bo'lgan ekoestetik tafakkurni shakllantirish va uning regulativ imkoniyatlaridan oqilona foydalanish muammolarini falsafiy tahlilini amalga oshiramiz.

Ekologik voqelikni estetik idrok qilish va badiiy ifodalashdan iborat ma'naviy hodisasi, tabiat muhofazasining eng umumiy va obyektiv qonuniyatlarini namoyon qiladi. Bu qonuniyat, o'z navbatida, "tabiat-jamiyat-inson-san'at" tizimi munosabati yo'nalishlarining ekologik yoki antiekoetik xarakterini belgilab berishi bilan san'atning ekologik borliqqa ta'siridagi subyektiv omil maqomini, vujudga kelishining obyektivligini hamda, funksiyalarining yaxlitligini ifodalaydi.

Shaxs ekologik ongi va madaniyatining tabiatga estetik munosabatni shakllantirishga ta'siri, ularning barcha sohalar uchun universalligini, maqsadga muvofiqligini, imkoniyati realligini ta'minlaydi. Ularning funksional rolini

aniqlash uchun bir tomondan, estetikaning tabiatni muhofaza qilish faoliyatiga ta'sir yo'nalishlarini, ikkinchi tomondan, ekoestetik qadriyatlarini yaratish usullarini va vositalarini takomillashtirishni nazarda tutadi.

Adabiyot tahlili va metodologiyasi. M.A.Vostrikova, R.S.Gaysina, YE.V.Luneva asarlarida ekologik vaziyatda yuz berayotgan o'zgarishlar va tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish zaruriyati, A.Kumar, YE.V.Matveyeva, A.V.Karanda asarlarida xalqaro, mintaqaviy va milliy ekologik munosabatlar xarakteridagi o'zgarishlar. Umuman, ekologik muammolarga optimistik, pessimistik, skeptik, realistik, fatalistik va boshqa yondashuvlar san'at asarlarida, falsafiy qarashlarda hilma-xil munosabatlarni keltirib chiqargan. Bu masala hind yozuvchisi Robindranat Tagorning "Adabiyotning mazmuni" nomli maqolasida umumlashtirilib, "tashqi dunyo bizning ongimizga ta'sir qilib, unda boshqa dunyoni vujudga keltiradi. Bu dunyo tashqi dunyoda hosil bo'lgan bo'yoqlar, obrazlar, tovushlar va boshqalarga liq to'la bo'lish bilan birga, bizning yaxshilik va yomonlik to'g'risidagi tushunchalarimiz ham, qo'rqish, ajablanishlarimiz ham, qayg'u va shodliklarimiz ham, u bilan chambarchas bog'liq, uning turli-tuman tashqi ifodasi ma'naviy dunyomizdagi xazinamizga bog'liqlidir [1;36]", deb ta'kidlagan edi.

Tabiatdagi uyg'unlik, tabiat go'zalligi, unga estetik munosabatni ifodalash mohiyatini ham, mazmunini ham, shakllarini ham, usul-vositalarini ham belgilab beradi. Chunki ekologik ong va madaniyatning tabiatga estetik munosabatni shakllantirishdagi funksional roli obyektiv voqelikni emosional-hissiy aks ettirishi bilan bog'liq holda ijtimoiy xarakter kasb etadi. "Bu hodisani badiiy adabiyot yoki monumental san'at misolida aniqlashtiradigan bo'lsak, ular – inson tomonidan tabiat va narsalarning ijodiy o'zlashtirib, ideallashtirilgan hamda "moddiylashgan" obrazlar shaklidagi obyektivlashgan inson ruhidir [1]".

Shuni alohida qayd etish kerakki, tabiatdagi uyg'unlik, ekologik muvozanat san'atning doimiy ifodalash va badiiy o'zgartirish obyekti, predmeti bo'lib kelgan. YA'ni ijodkor tomonidan obyekt badiiy "o'zgartirish", qayta yaratish – san'at estetik funksiyasining bilvositaligini ko'rsatib turadi. Lekin, shaxsning ekologik ongi va madaniyati asosida tabiatga estetik ta'sir jarayonida tabiatga estetik munosabatni shakllantirishdagi roli bevositaligi, uning estetik ong bilan zaruriy, obyektiv aloqadorligini izohlashga asos bo'ladi.

Tabiatga estetik munosabatning regulativ funksiyasi, tabiatni muhofaza qilish orqali insoniyat hayotini va kelajagini saqlab qolishga yo'naltirilgan ma'naviy-ruhiy salohiyatni, intellektual potentsialni "moddiylashtirish" hamda reallashtirishdan iborat imkoniyatdir. Bundan tashqari, "ekologik ong va madaniyat ham, ularni estetik "reallashtirish" faoliyati ham, ushbu faoliyatning usul-vositallari ham, ijtimoiy amaliyotning dinamik rivojlanish qonuniyatlariga bo'ysunadi [2]". YA'ni, shaxsning ekoestetik yo'nalishdagi ijtimoiy-tarixiy faoliyati, mohiyati va funksional ahamiyatiga ko'ra, insoniyat hayotini, insoniyat sivilizatsiyasi istiqbollarini ta'minlash ehtiyojini qondirish zaruriyatidan kelib chiqqanligi uchun ham, obyektiv hodisa hisoblanadi.

Bu obyektiv qonuniyatning amal qilishi, inson tafakkur tarzi, inson omilining rivojlanish darajasiga bog'liq bo'ladi. Lekin har qanday vaziyatda va holatda ham, uning obyektivligi subyektivlik jihatlari istisno qilmaydi, aksincha taqozo qiladi. Bundan tashqari, muayyan tarixiy davrda, ayniqsa, ekologik muammolar keskinlashuvi va globallashtirish sharoitida shaxs ekologik ongi va madaniyatiga asoslangan har qanday faoliyat, shu jumladan tabiatga estetik munosabat ham insoniyatning tabiat muhofazasini oqilona tashkillashtirishga xizmat qilishini asoslash yaxlit-tizimli tadqiqotlarga muhtoj.

Bundan tashqari, shaxs ekologik ongining tabiatni muhofaza qilish faoliyatini, tabiatga estetik munosabatni shakllantirish orqali tashkillashtirish, boshqarish va nazorat qilishdan iborat regulativ funksiyasini: 1) tabiatga estetik munosabat ekologik amaliyotni ideallashtirilgan badiiy obrazlarda aks ettirishning usullari va vositalarini takomillashtirish; 2) ekologiya tarixida yaratilgan tarixiy merosni, ijtimoiy-ekologik tajribalarni badiiy obrazlarda umumlashtirish; 3) ekologik estetik qadriyatlarni saralash, an'analarini saqlab, ijodiy rivjlantirib yanada takomillashtirishga e'tibor qaratish lozim. Buning uchun ekologik ong va madaniyatni "estetik borliqqa" ko'chirishning obyektiv shart-sharoitlari va subyektiv omillarini uyg'unlashtiruvchi imkoniyatlarni qidirib topish hamda reallashtirish asosiy vazifa hisoblanadi.

Bu vazifalarni amalga oshirishda asosiy muammo, fikrimizcha, ekologik ong va madaniyatning estetik tafakkur usul va vositalari rivojlanishini ta'minlaydigan inson omili intellektual potentsiali, maqomini, xarakterini reallikka mos o'zgartirishdan iborat. Zero, hozirgi davr falsafasi va ekoestetikaga doir maxsus adabiyotlarda inson tomonidan tabiatni badiiy obrazlarda o'zgartirish va o'zlashtirish jarayonini muayyan ekologik makonda o'z-o'zini shaxs sifatida anglash imkoniyati tarzida e'tirof etilishi ham tasodifiy emas.

Tabiatga estetik munosabat, jamiyat madaniyatining tarkibiy qismi sifatida, ekologik axborotni uning subyektlari tomonidan obyektlariga yetkazib berish ehtiyojiga asoslanadi. Bunda uzatilayotgan axborot mazmunan hamda shaklan ekologik borliqning mavjud holatiga va rivojlanish tendensiyasiga mutanosibligi alohida ahamiyatga ega.

Umuman, "shaxs ekologik ongi va madaniyatining tabiatga estetik munosabat xarakteriga va yo'nalishlariga ta'siri jarayonida badiiy axborot, san'at janrlari va turlarining maxsus funksional yo'nalishlari va xususiyatlari shakllanadi [3]". Ularning ekologik voqelikka mutanosibligini belgilaydigan universal mezon insonning tabiatga estetik munosabatini badiiy obrazlarda, san'at asarlarida hissiy-emotsional ifodalash va uni uzatish usullari, vositalari samaradorligiga bog'liq bo'ladi.

Shu bilan birga, shaxs ekologik ongi va madaniyati fenomenining tabiatga estetik munosabati bir tomondan individual xarakterga ega bo'lib, ijtimoiy-ekologik mohiyatini badiiy obrazlarda ifodalaydi va maxsus usullar, vositalar orqali ma'naviy hayot sohalariga aylantiradi. Ikkinchi tomondan esa, shaxs ekologik ongi, madaniyati, estetik tajriba asosida, dunyoning ekologik manzarasini "badiiy o'zgartirishi" bilan, uning funksional ahamiyatini namoyon qiladi va asosiy vazifalarini belgilab beradi.

Tahlil va natijalar. "Shaxs ekologik ong va madaniyatining tabiatga estetik munosabatni shakllantirishiga ta'siri murakkab dialektik jarayon bo'lib, insoniyatning tabiatni muhofaza qilish tarixiy tajribasini umumlashtiruvchi badiiy obrazlarda namoyon bo'ladi [4]". unda badiiy obrazlarning real ekologik voqelikka mutanosibligi, uning nisbiy mustaqilligini inkor qilmaydi, aksincha obyekt va subyektning funksional uyg'unligini namoyon qiladi. Boshqacha qilib aytganda, ekologik ong va madaniyatning estetiklashuvi boshqa ijtimoiy ong shakllarini ham tabiatni muhofaza qilish maqsad-manfaatlari doirasida birlashtiradi. O'z navbatida, ekologik borliqni estetik idrok qilishning ustuvorlashuvi qonuniyat maqomiga ega bo'lib, kelajakda ham o'z mavqegini yo'qotmaydi.

Ekologik ong darajalarining tabiatga estetik munosabatni shakllantirish maqsadi, imkoniyati, vositalari va natijasi o'rtasida dialektik ziddiyat mavjud, ya'ni, tabiatga estetik munosabat natijasida ekologik vaziyatni, muammoni badiiy obrazlarda nisbatan mukammal aks ettirishi mumkin, lekin ekologik ongning barcha qirralarini to'liq aks ettirib bo'lmaydi. Chunki ekologik ongning individualligi aniq shaxs faoliyati bilan bog'liq bo'lganligidan ijtimoiylik chegaralari g'oyat nisbiy, o'zgaruvchan va shartlidir.

Ekologik ongning shaxs estetik tajribasi subyektiga va obyektiga, madaniyat shakliga aylanishi jarayonida konservativ – eskilik bilan progressiv – yangilik, real voqelik bilan badiiy haqiqat ilmiy nazariya bilan ijtimoiy amaliyot o'rtasidagi ziddiyat doimiydir. Shu bilan birga, shaxs ekologik ong va madaniyatini estetik usul-vositalar, badiiy adabiyot janrlari va san'at shakllari bilan ommaga transformatsiya qilish orqali ongda shakllangan psixologik aqidalarni o'zgartirish muayyan vaqtga taqozo qiladi.

Tabiatga ekologik munosabatni badiiy obrazlarda ifodalashning real voqelikdan nisbiy mustaqilligi, xususan, orqada qolishi, bir tomondan, mavjud ijtimoiy-siyosiy tizimning volyuntaristik g'oyaviy-mafkuraviy ta'siridan mutlaq xoli bo'la olmasligi natijasidir. Ikkinchi tomondan, ekologik ong va madaniyatning globallashtirish jarayonida milliy, hududiy qadriyatlar integratsiyasida birlashtiruvchi subyekt va integratsiyalashuvchi obyekt o'rtasidagi muayyan ziddiyatlarni bartaraf qilishi bilan bog'liq bo'lgan yangi ziddiyatlar kelib chiqadi. Umuman, ijtimoiy hayot ziddiyatlari tizimining ekologik ongga ham, uni estetik ifodalash usul-vositallari rivojlanishiga ham bevosita ta'sir qilishini

boshqarish ushbu sohadagi manfaatlarni uyg'unlashtirishga bog'liqdir.

Jamiyat ekologik borlig'idagi ushbu ko'rsatilgan ziddiyatlarni bartaraf qilish zaruriyati ekologik ong va madaniyatning nafaqat tabiatga estetik munosabatini shakllantirishga, balki uning boshqa ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy-siyosiy asoslarini rivojlantirishga ham bog'liqdir. Boshqacha qilib aytganda, "ekologik ong va madaniyatning ijtimoiy ong shakllarini integratsiyalashtiruvchi imkoniyatini, aynan uning o'zini rivojlantiruvchi imkoniyati tarzida olib qarash lozim [5]". Chunki ekologik ong estetiklashuvi kuchayishi bilan, boshqa ijtimoiy ong shakllari ekologiyalashuvining yangi yo'nalishlari, masalan, ekologik-huquqiy ong, ekologik-iqtisodiy ong, ekologik-siyosiy ong va boshqa ong shakllari va ularning institutsional tizimi paydo bo'lmoqda.

Bu esa, o'z navbatida, ekologik ong va madaniyatni estetik vositalar orqali ifodalashga ta'sir ko'rsatuvchi subyektiv omillarning yaxlitligini, tizimlilikini ta'minlab beradi. Zero, ekologik ong individualligi va ijtimoiyligini, ekologik madaniyatning moddiyligi va ma'naviyligini ifodalashda badiiy-estetik obrazlar ham, texnika, texnologiya, dizayn estetikasi ham ijtimoiy ong shakllari ekologiyalashuvini baholashda muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Chunki insonning tabiatni muhofaza qilishi bilan bog'liq emotsional-ruhiy, ma'naviy-axloqiy ehtiyojlarini qondirmaydigan estetik qadriyatlar har qanday ijtimoiy ong va faoliyatdan uzoqdir. Shuning uchun ham tabiatga estetik munosabat natijasini ijtimoiy ong shakllari ekologiyalashish yo'nalishida tahlil qilish dunyoning ekologik manzarasi haqida nisbatan to'liq tasavvurlarning shakllanishiga asos bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, har qanday fan va ijtimoiy ong "dunyo ekologik manzarasi haqidagi ilmiy ta'limotlari umumiylikni ifodalaydi. Pirovard natijada, ularning integratsiyalashuvi dunyoning yaxlit ekologik manzarasini yaratadi [6]".

Jamiyat ekologik ongi va madaniyatining estetik tafakkur natijasida namoyon bo'lishi, inson ijodkorligining ma'naviy ekologik qadriyatlarni yaratish va rivojlantirish faoliyatidir. Bu faoliyat samaradorligi va ijtimoiy ahamiyati tabiatni muhofaza qilish ehtiyojlarini anglash darajasiga mos keladi, chunki muayyan ehtiyojlarni qondirish, insonning

ongli faoliyati qonuniyatidir. Shuningdek, tabiatga estetik munosabat natijalarini o'zlashtirishning intensivligi ham, ko'lam ham, ularni transformatsiya qilishning usul-vositalarini rivojlanishiga bog'liq bo'ladi.

Bu tizim elementlari o'rtasidagi funksional muvofiqlikni ta'minlash ekoestetik qadriyatlar obyektini tanlash, adekvat usul va vositalarini aniqlash, metodologik plyuralizmga asoslanish, rivojlanish tendensiyasini va istiqbollarini belgilash kabi manfaatlardan kelib chiqadi. Aniqroq qilib aytganda, ekologik ongning estetiklashuvi tabiatning badiiy obrazlarini yaratish ehtiyoji va uni o'zlashtirish imkoniyatlari bilan bog'liq tarzda namoyon bo'ladi. O'z navbatida, bunday bog'liqlik, umuman dunyo ekologik manzarasining yaxlitligini, xususan uning global ekoestetik maqsadga muvofiq ekanligini ta'minlaydi.

Jamiyatning tabiatga estetik munosabat ehtiyojlari va manfaatlari ekologik ong va madaniyat rivojlanishining harakatlantiruvchi motivi va asosiy harakatlantiruvchi mexanizmi hisoblanadi. Shunga ko'ra, shaxs ekologik ongi va madaniyatining tabiatga estetik munosabatni belgilash imkoniyati har qanday tarixiy davrda jamiyat tomonidan belgilab berilgan aniq vazifalarni bajarishga xizmat qiladi. Shu sababdan ham, uning vazifalari ekologik muammolarning ustuvor yo'nalishlariga mos tarzda turli davrlarda turlicha talqin qilingan.

Xulosa. Xulosa o'rmda shuni aytish mumkinki, ijtimoiy-ma'naviy hodisa sifatida, ekologik borliqqa estetik munosabat, mohiyati va xarakteriga ko'ra, shaxs ekologik faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Dunyo ekologik manzarasining xaritasini, voqelik xarakterini belgilashda ekoestetik tafakkur tabiatga estetik munosabat rivojlanish tarixi va uning davrlari uchun asosiy mezon va ko'rsatkichdir. Bundan tashqari ekologik ong va madaniyatning tabiatga estetik munosabatni shakllantirish imkoniyatlari, uni ifodalash usullarini, vositalarini ham qamrab oladi. Tabiatga estetik munosabat bilan ekologik ong va madaniyat rivojlanish darajasi o'rtasida korrelyatsion bog'lanish mavjud bo'lib, biri ikkinchisining rivojlanishini rag'batlantiradi. Ekologik ongning boshqa ijtimoiy ong shakllarini integratsiyalashtiruvchi potentsiali tabiatga estetik munosabatni funksional jihatdan universalashtiradi.

ADABIYOTLAR

1. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Шарқ, 2008. – 368 б.
2. Ғайбуллаев Отабек. Шахс маънавий камолоти ва эстетик маданият. – Тошкент: CHASHMA PRINT, 2008. – 160 б.
3. Айматов А.Қ. Шахсининг табиатга эстетик муносабатини шакллантиришда экологик онгнинг роли. Самарқанд. 2019. 245 б.
4. Мамашокиров С. Роль социально-политических факторов в формировании экологической активности и ответственности.: Автореф. дис. ... док. филос. наук. – Ташкент: 1997. – 56 с.
5. Усмонов Э. Экологик муносабатларнинг глобаллашуви // Тафаккур. – Тошкент, 2009. – №4. – Б. 15-17.
6. Қосимов А. Табиат, жамият ва рухият уйғунлиги // Имом Ал-Бухорий сабоқлари. – Тошкент, 2005. – №1. – Б. 38-57.